

Тетяна ДОВГА (Кіровоград, Україна)

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ ІМІДЖ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В статті проаналізовано здобутки педагогічного досвіду видатних педагогів минулого й результати сучасних наукових досліджень з метою пошуку ефективних засобів здійснення результативної педагогічної взаємодії в освітньому процесі. Розкрито сутність особистісно-професійного іміджу вчителя початкової школи.

Представлено наукові позиції дослідників педагогічного іміджу та проаналізовано їхні погляди на роль особистісно-професійного іміджу вчителя в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Ключові слова: вчитель, учень, початкова школа, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, особистісно-професійний імідж.

This paper analyzes the achievements of outstanding educators teaching experience of the past and the results of modern research to find effective means of implementing effective pedagogical interaction in the studying process. The meaning of personal and professional image of teacher of elementary school. Submitted by scientific researchers teaching positions and image analysis of their views on the role of student-teacher professional image in the process of subject-to-subject interaction.

Keywords: teacher, pupil, elementary school, subject-subject interaction, personal and professional image.

Постановка проблеми. Важливим показником якості сучасної освіти в умовах її модернізації є гуманістичний характер взаємодії вчителя і учнів у навчально-виховному процесі, що, значною мірою, залежить від кваліфікації педагога та його особистісних якостей. На нашу думку, у виборі педагогічного інструментарію, яким забезпечується суб'єкт-суб'єктна взаємодія в шкільному освітньому середовищі, важливе місце відводиться особистісно-професійному іміджу вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема іміджу вчителя розглядається в сучасній науці в рамках нового напрямку – "педагогічної іміджології" (А. О. Калюжний, О. А. Петрова, В. М. Шепель, Г. Г. Почепцов та ін.) Психолого-педагогічна наука останнім часом збагатилася дослідженнями, присвяченими проблемі формування іміджу вчителя (І.А.Баженова, О.А.Бекетова, І.О. Єланскова, М.М. Єлфімова, А.К. Жалгасбаєва, Л.І. Жарикова, Т.С.Зеленська, Л.А. Золотовська, А.О. Калюжний, О.А. Крисанова, А.Ю.Панасюк, О.А.Петрова, О.Н.Руська, Н.А.Тарасенко, В. М. Шепель, Н. М. Шкурко); з'явилися роботи, що розкривають специфіку іміджу вчителя початкової школи (Ж. Попова, Е. Уайдуллакиси, І. Размолодчикова та ін.).

Метою даної статті є дослідження впливу особистісно-професійного іміджу вчителя на учнів початкової школи в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкт-суб'єктні взаємини в навчально-виховному середовищі складаються в ході взаємодії вчителя з учнями. Оскільки вчитель є центральною постаттю освітнього процесу, то характер цих взаємин значною мірою залежить від особистості самого вчителя та обраного ним стилю педагогічного керівництва. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія відбувається в процесі педагогічного спілкування, під час якого вчитель впливає на особистість школяра з метою зміни стилю його поведінки й відносин, ставлення до самого себе і до оточуючих, формування ціннісних орієнтацій, переконань і якостей особистості. Результативність педагогічного впливу залежить від умов, у яких відбувається взаємодія, від особливостей тих, на кого впливають, від розуміння вчителем мети впливу, вибору його інструментарію, і, насамперед, від особистості самого вчителя та його професійного іміджу.

Видатні педагоги-гуманісти в усі часи надавали особливої ваги виключній ролі вчителя-вихователя в процесі шкільної освіти.

Так, К. Д. Ушинський стверджував: "Виховання все має ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Жодні статутні і програми, жоден штучний організм закладу, як би хитро він не був придуманий, не може замінити особистості в справі виховання <...> Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна створити характер" [13: 191].

С. Ф. Русова так характеризувала вчителя "нової школи": "Велике значення в школі має приклад вчителя: це повинна бути виняткової краси людина, яка своїми переконаннями, всією своєю поведінкою повинна впливати на своїх учнів. Нині, коли школа набуває такого великого значення як осереддя найкращого соціального виховання, коли школа є не тільки науковою організацією, а такою, що морально виховує, вчитель не сміє бути якимось ремісником, а апостолом правди і науки, який має перед собою не лише матеріальну винагороду за працю, а більш гуманне завдання [9: 100].

Свого часу В. О. Сухомлинський звернув увагу на таке: "Стала тривіальною істина, що вплив особистості вчителя на вихованця ні з чим не можна порівняти і нічим не можна замінити, але ті, хто повторює цю істину, рідко розуміють, що особистість вчителя розкривається перед учнями в єдності слова і поведінки. Учитель у слові виявляє себе, свою культуру, свою моральність, своє ставлення до вихованця" [12: 321]. І далі: "... кожен прояв педагога повинен відображати його особистість, його моральність, людяність, доброту, правдивість ... З учителя починається, по суті, пізнання дитиною світу людини; легко зрозуміти, що означає при цьому приклад учителя. Багато духовних багатств треба мати вихователю, щоб постійне самовиявлення його особистості діяло на учнів як стимул до самовдосконалення" [Так само, с.330].

Сучасні дослідники (Н.В.Кічук, Л.В.Кондрашова, О. М. Пехота, В.В.Радул, Л.О.Хомич та ін.) зосереджуються на розвитку особистісно-професійних якостей майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки.

Так, Л.В.Кондрашова розглядає сучасний процес освіти, як "... взаємодію двох особистостей, двох "культурних цілісностей". Центральна роль у цій взаємодії безсумнівно належить вчителю, педагогу, а його результативність визначається тим, наскільки вчитель є особистістю й прагне розвинути свою індивідуальність: "Від того, наскільки духовно, морально та інтелектуально багата його особистість,

які в нього громадянські, естетичні установки, наскільки він сам захоплений пошуком істини, добра і краси, залежить результативність освітньої діяльності. Найважливішим чинником, який сприяє визріванню в дитині особистісних начал, є сам вихователь ... " [4: 20].

Про особистість учителя як специфічне педагогічне утворення йдеться в дослідженні О. М. Пехоти: "Особистість учителя – це така цілеспрямована, самоорганізуюча частина педагогічної діяльності, головною функцією якої є здійснення індивідуального способу впливу на неї, взаємодії з нею. Функції регулятора поведінки й діяльності вчителя виконують мотиви, спрямованість, особливості характеру, рівень сформованості педагогічних здібностей. Особистісні особливості вчителя допомагають здійснювати вибір, оцінювати наслідки прийнятого рішення і нести за них відповідальність. Учитель як особистість має арсенал прийомів і засобів, за допомогою яких регулює свою поведінку та професійну діяльність" [6: 105-106].

В.В.Радул вважає, що ефективність взаємодії "вчитель – учень" залежить від рівня соціальної зрілості вчителя, професіоналізму та педагогічної культури. Важливою умовою педагогічної культури вчителя є його вміння бути творцем спілкування. Від його вміння вступати, вести, продовжувати, припиняти спілкування з різними групами учнів, колег, батьків, інших людей насамперед залежить успішне розв'язання педагогічних завдань. Учитель, який не володіє педагогічною культурою у спілкуванні, не в змозі ефективно себе подати, вигідно підкреслити свої переваги, зрозуміло й дохідливо пояснити, уважно вислухати, дати необхідну пораду. У спілкуванні педагогічна культура – це результат не лише особистих якостей, знань, умінь, навичок, зовнішньої презентабельності, але й операційних засобів реалізації взаєностосунків учителя, досягнення бажаних результатів [8: 87].

До числа засобів, які забезпечують успішність професійної діяльності сучасного вчителя, можна по праву віднести імідж – комплексну характеристику, що інтегрує в собі особистісні та професійні якості людини, яка обрала педагогічний фах. Це універсальний і досить ефективний засіб, за допомогою якого людина може регулювати свою поведінку, будувати конструктивні взаємини з іншими людьми, забезпечувати результативну взаємодію в професійній діяльності тощо. Багато вчених вважає, що саме імідж не лише дозволяє вчителю регулювати свою поведінку, підтримувати життєвий тонус, удосконалювати професійну діяльність, а й виступає інструментом педагогічного впливу на суб'єктів освітнього процесу.

Особливої значущості набуває імідж учителя в умовах початкової школи. Учні початкових класів у всьому прагнуть до наслідування, їм необхідно мати перед собою прекрасний зразок. Від того, як молодший школяр сприймає вчителя, який вплив той справляє на учня своєю особистістю, залежить ставлення дитини до школи і до навчання.

Ця ідея знаходить розвиток у працях українських учених, які опікуються сучасними проблемами початкової освіти.

Так, академік О.Я.Савченко вважає, що перший вчитель відіграє виняткову роль у навчанні та вихованні молодшого школяра: "Особистісні якості педагога надають процесу навчання ціннісно значущу спрямованість і своєрідність впливу через індивідуальну культуру спілкування, поведінку, почуття тощо". <...> "Гуманний педагог, прилучаючи дітей до знань, одночасно передає їм свій характер, постає перед ними як зразок людяності" [11: 91-92].

Академік І.Д.Бех відзначає, що існує велика довіра і відкритість молодших школярів у їхніх стосунках з дорослими, особливо з учителем, вони прагнуть у всьому наслідувати його моральний приклад, беззаперечно приймають висловлені ним погляди й оцінки життєвих явищ: " Багато що пов'язано з позицією вчителя: дитина уловлює її навіть в інтонації педагога, коли той читає вголос. Аналізуючи розповідь, картину, вчитель висловлює моральні й естетичні судження – і учні відповідно до них оцінюють події, взаємини людей, їхні вчинки і дії" [1: 99].

Учений переконаний, що "виховний успіх або неуспіх педагога у взаємодії з дітьми багато в чому залежить від його особистісних якостей. Серед якостей, що ускладнюють взаємодію з учнями, – запальність, прямолінійність, покvapливність, різкість, загострене самолюбство, самовпевненість, впертість, відсутність почуття гумору, нерішучість, образливість, сухість, неорганізованість. Всі ці особистісні характеристики педагога не сприяють прихильності до нього вихованців, створюють поле взаємного непорозуміння" [Так само, с.92].

Досвід учителів-практиків підтверджує думку про те, що педагогічний вплив буде результативним, якщо вчитель користується повагою й довірою з боку учнів як людина, розуміє з реакцій дітей, як сприймають і оцінюють його особистість ті учні, на котрих він збирається впливати, а оцінка ефективності впливу повинна стосуватись не лише змін у поведінці учня, але й змін в особистості вчителем [10: 14].

Дослідник І.І.Чернокозов наголошував на тому, що "еталонна функція", яку виконує вчитель за своїм положенням у навчальному процесі, покладає на нього обов'язок у всьому бути зразком – у зовнішності, поведінці, налагодженні міжособистісних стосунків тощо. Необхідно, щоб на рівні зразка його сприймали всі учасники навчально-виховного процесу (насамперед учні та їхні батьки). У зв'язку з цим учений наполягав на необхідності постійного самовдосконалення педагога: "Характерно, що в педагогічній праці виконавець і інструмент зливаються воедино, і це породжує особливу турботу

вчителя про рівень свого власного особистісного та професійного розвитку, адже від його здатності мислити, від його світогляду й моральної культури, волі й почуттів залежить ефективність праці. Постійна робота вчителя над собою – неодмінна умова вдосконалення головного знаряддя педагогічної праці і її суттєвий компонент, особливо нині, коли пам'ять дитини наповнюють могутні, всеосяжні засоби інформації. Вчителю необхідно перебувати на належному рівні, на належній висоті, щоб залишитись авторитетом і для учнів, і для їхніх батьків" [15: 66].

Авторитет учителя та його імідж – взаємопов'язані та взаємозалежні поняття, які значною мірою забезпечують дієвість та результативність педагогічного впливу

Авторитет учителя – загальноновизнана учнями та їхніми батьками значущість чеснот учителя і заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких чеснот належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність. Професійний авторитет учителя значною мірою залежить також від його положення в суспільстві. Ставлення дітей до авторитету вчителя неоднакове в різному віці. У ранньому дитинстві діти повністю підкоряються авторитету вчителя, підростаючи ж, вони починають більш усвідомлено і конкретно сприймати ті якості вчителя, які створюють йому авторитет в очах дітей: його ерудицію, культуру, знання, педагогічний такт тощо [2: 14].

Імідж педагога здебільшого тлумачиться як соціально-педагогічне явище, комплексна характеристика особистості. Сучасні вчені або розуміють його як сукупність особистісних і професійних рис учителя, або ж виокремлюють у ньому два взаємопов'язані аспекти – особистісний та професійний.

Так, імідж педагога (за А.О. Калюжним) – це емоційно забарвлений стереотип сприйняття образу вчителя в свідомості вихованців, колег, соціального оточення, в масовій свідомості. В іміджі вчителя реальні якості тісно переплітаються з тими, які приписуються йому оточуючими. Дослідник визначає особистісний імідж як образ людини, обумовлений її внутрішніми якостями та особливими індивідуальними властивостями. Під професійним іміджем учений розуміє образ людини, детермінований професійними характеристиками. Імідж учителя розглядається ним у рамках професійного іміджу і є особистісним феноменом, котрий має соціально-психологічну природу, детерміновану суб'єктом особистості педагога як спеціаліста-професіонала. Він відтворює значимі особливості особистості, професійної діяльності та спілкування, поведінки та зовнішнього образу педагога [3].

Дослідниця Л.Г.Попова вважає, що професійний імідж учителя початкових класів з одного боку, має загальні риси, які притаманні тій чи іншій соціально-професійній групі, до якої він належить. З іншого боку, у процесі спілкування з різними соціально-віковими групами вчителів початкових класів виявляє свої індивідуальні якості, що не входять до набору стереотипних якостей професії. І, навпаки, в кожному вчителеві виявляються не тільки індивідуальні риси, що характерні для спілкування в певній соціальній групі, але й загальні, які формуються в процесі виконання професійної діяльності [7: 43-44].

В. Черепанова визначає позитивний індивідуальний імідж педагога як гармонійну сукупність зовнішніх і внутрішніх індивідуальних, особистісних і професійних якостей учителя, покликаних продемонструвати його бажання, готовність і здатність до суб'єкт-суб'єктного спілкування з учасниками освітнього процесу. В її дослідженні доведено істотний вплив індивідуального іміджу вчителя на особистість учня, на формування його індивідуального іміджу, а також взаємний вплив іміджів вчителя і учня в суб'єкт-суб'єктному спілкуванні. Механізм наслідування, як обов'язковий компонент спільної діяльності, призводить до того, що учні копіюють деякі іміджеві характеристики свого вчителя. На підставі отриманих даних автор стверджує, що реалізація позитивного індивідуального іміджу педагога сприяє утворенню позитивних особистісних якостей в учнів [14].

Привертає увагу наукова позиція О.Б.Перелигіної, яка розглядає імідж педагога як феномен інтерсуб'єктної взаємодії: "Оптимальний імідж, що сформувався в процесі інтерсуб'єктної взаємодії за активної ролі суб'єкта іміджу, призводить до вдосконалення його професійної та особистісної Я - концепції в її зв'язках з Я - концепціями інших учасників іміджевої взаємодії, тим самим сприяючи гармонійному професійно-особистісному розвитку суб'єкта іміджу і встановленню продуктивного співробітництва між учасниками іміджевої взаємодії" [5].

Таким чином, розгляд сутності позитивного індивідуального іміджу в контексті суб'єкт-суб'єктного спілкування (за В.М.Черепановою), а також оптимального іміджу як феномену інтерсуб'єктної взаємодії (за О.Б.Перелигіною) дає підстави розглядати особистісно-професійний імідж учителя початкової школи як дієвий засіб суб'єкт-суб'єктної взаємодії, в ході якої відбуваються взаємні позитивні зрушення у формуванні іміджевих характеристик та вдосконаленні Я-концепцій усіх учасників іміджевої взаємодії.

Висновки. Отже, результати наукових досліджень та педагогічної практики переконують у тому, що особистісно-професійний імідж учителя слугує інструментом виховного впливу на учнів у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Особливо відчутно це в умовах початкової освіти – молодші школярі охоче наслідують значимі для них характеристики, притаманні для іміджу вчителя, що слугує

стимулом до вироблення в них цінних особистісних якостей. Усвідомлення власного позитивного іміджу самим учителем зміцнює в нього почуття власної гідності, самоповагу, задоволення собою й результатами своєї діяльності, що сприяє гуманізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І. Д. Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. / С. У. Гончаренко. – Вид. 2-е, доп. і випр. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Калюжный А. А. Социально-психологические основы имиджа учителя : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра психол. наук : спец. 19.00.05 / Калюжный А. А. ; Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль, 2006. – 34 с.
4. Кондрашова Л. В. Превентивная педагогика: Учеб. пособие / Л.В.Кондрашова. – К.: Вища шк., 2005. – 231 с.
5. Перельгина Е.Б. Психология имиджа: Учебное пособие / Е.Б. Перельгина. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – 223 с.
6. Пехота О. М. Індивідуальність учителя: теорія і практика: навчальний посібник / О. М. Пехота. – Миколаїв: Іліон, 2011. – 272 с.
7. Попова Л. Г. К вопросу об имидже современного педагога / Л. Г. Попова // Завуч начальной школы. – 2003. – № 3. – С. 83-86.
8. Радул В.В. Соціальна педагогічна зрілість. Спеціальний курс: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.В.Радул. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ "Імекс ЛТД". 2002. – 248 с.
9. Русова С. Нова школа / В кн.: Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 2 // За ред. Є.І. Коваленко; [Упоряд., прим. Є.І. Коваленко, І.М.Пінчук]. – К.: Либідь, 1997. – С.5 – 104.
10. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе: Кн. для учителя / М.М. Рыбакова. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.
11. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти / О.Я.Савченко. – К.: СПД "Цудзинович Т.І." – 2007. – 204 с.
12. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні / В кн.: Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – С.321-330.
13. Ушинский К. Д. Три элемента школы / В кн.: Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. Т. 1 / [Сост. С.Ф.Егоров]. – М.: Педагогика, 1988. – С.177 – 193.
14. Черепанова В. Н. Формирование индивидуального имиджа педагога как средство реализации гуманистической концепции образования: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Черепанова В. Н., Тобольский гос. пед. университет имени Д. И. Менделеева. – Тюмень, 1998. – 16 с.
15. Чернокозов Н.И. Профессиональная этика учителя: Книга для учителей. – 2-е изд., перераб. и доп./ И.И.Чернокозов. – К.: Рад. шк., 1988. – 221 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Довга Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.